

Střední Asie na pomezí kultur a civilizací

Střední Asie vymezená územím pěti postsovětských republik leží na historickém rozhraní několika civilizací. Kvůli této poloze se zde po tisíciletí střetávaly a prolínaly různé kultury, náboženství, etnika a lidské rasy, ale též obchodní a mocenské zájmy. Nejinak je tomu dnes, v době jejího narůstajícího ekonomického a geopolitického významu. Článek se zamýšlí nad civilizačními vlivy a impulzy, které měnily charakter regionu a ovlivnily jeho současné postavení. Upozorňuje též na hrozby a potenciály dalšího směřování.

V širším, historickém, pojetí bychom pojmem Střední Asie mohli označit rozsáhlou vnitrozemskou oblast mezi Kaspickým mořem, jižní Sibiří a západní Čínou, kam by tedy náležely i Mongolsko, čínský Sinciang, Tibet, Afghánistán, severní části Íránu a Pákistánu. V současnosti geografové vymezují Střední Asii úzeji, v podobě území Kazachstánu, Kyrgyzstánu, Tádžikistánu, Turkmenistánu a Uzbekistánu, pěti republik vzniklých v roce 1991 rozpadem Sovětského svazu (The New Encyclopaedia Britannica, 1993, Horák, 2005). Jde o teritorium o rozloze 4 milionů km², kde suché kontinentální klima nevytváří ideální podmínky pro život lidí. Severněji položené stepi mírného pásu se na jihu mění v (polo) pouště lemované pásmy velehor dosahujících i sedmitisícových výšek.

Výsledkem je poměrně nízký počet obyvatel, zhruba 70 milionů. Ještě na začátku 20. století tady ovšem žilo pouhých 11 milionů lidí, tedy přibližně tolik jako ve stejné době na území Česka (McEvedy a Jones, 1978). Obyvatelstvo je výrazně koncentrováno do několika málo úrodných míst s dostatkem vody. Příkladem mohou být Ferganská kotlina a přilehlé oblasti východního Uzbekistánu, kde dohromady sídlí 40 % populace regionu. Vzhledem k těmto charakteristikám lze Střední Asii rozdělit na dvě přírodně i vývojově odlišné části: sever, tvořený kazašskými stepmi obývanými v minulosti divokými pastevci a kočovníky, a převážně pouštní jih, proutnutý několika řekami tekoucími ze zasněžených hor. Ten byl nazýván Západním (resp. Ruským) Turkestánem a jeho města udržovala úzký kontakt s vyspělými asijskými civilizacemi.

Prolínání kultur a civilizací

Území Eurasie můžeme rozdělit na několik civilizačních okruhů se svébytnou kulturní identitou. Jejich jádra vznikla v úrodných oblastech s vysokou koncentrací obyvatelstva v období starověku a raného středověku. Patřily k nim zejména oblasti Středního východu, Indoganžské nížiny a východní Číny. V Evropě šlo zpočátku o oblast Středomoří, z níž se později jádro křesťanské „západní“ civilizace přesunulo do západní Evropy, zatímco její východní část se vyvíjela relativně autonomně (tzv. pravoslavná civilizace; Huntington, 2011). Střední Asie ležící na průsečku čínské, indické, středovýchodní (následně islámské) a později i (východo)evropské civilizace v důsledku

toho plnila po staletí funkci prostoru, přes nějž docházelo k jejich vzájemnému kontaktu. Propojovaly se zde kulturní vlivy a zároveň střetávaly ekonomické a politické zájmy okolních mocností. Podobně intenzivní kontakt mnoha kultur a civilizací můžeme ve světě vidět snad jen v případě Karibiku, Jihovýchodní Asie a Středomoří (Nováček, 2016).

Přírodní podmínky a otevřená vnitrozemská poloha znesnadňovala ve Střední Asii vznik pevného integračního jádra, resp. dlouhodobě stabilního a silného státního útvaru, který by ji byl schopen bránit proti vnějším tlakům. Pravděpodobně nejvíce byl region, hlavně jeho jižní část, v dějinách ovlivňován z jihu západního směru přes Persii, dnešní Írán. První zásadní impulzy odtud přichází od poloviny 1. tisíciletí př. n. l. prostřednictvím staroperské Achaimenovské říše, sahající v té době od Egypta a Řecka na západě až po řeku Indus a středoasijskou Ferganu na východě. Později se do Západního Turkestánu dostávají po dobovatelském tažení Alexandra Makedonského (prošel tudy roku 329 př. n. l.) navíc i prvky antické středomořské civilizace (helénismus). Mnozí Řekové se tu dokonce natrvalo usadili a ve 3. až 2. stol. př. n. l. dali vzniknout tzv. Řecko-baktrijské říši.

Unikátní směsice kultur byla v následujícím období doplněna o kontakty s Indií, odkud sem proniknul buddhismus, a s Čínou, která až do 15. století využívala oblast k dálkovému obchodu se Středním východem a Středomořím. Tuto transkontinentální obchodní cestu známe jako Hedvábnou stezku, neboť po ní putovalo mezi jinými právě toto vzácné zboží z Číny až do Evropy. Takto byla pojmenována ovšem až na konci 19. století. S jejím významem rostlo i postavení Střední Asie. Propojení s okolním světem stimulovalo další pronikání vnějších vlivů. Města na stezce (Buchar, Samarkand, Kokand ležící v dnešním Uzbekistánu) se stala centry umění a vzdělanosti, sídlili v nich lidé různých etnik a náboženství (včetně křesťanů a židů). Rostl však také mocenský zájem o tuto oblast, která se pak nezdálo stávala cílem dobytelnou.

Mezi islámem a Ruskem

Z dlouhodobého hlediska klíčový pro budoucnost se ukázal střet v roce 751, kdy armáda arabsko-turkických muslimů v bitvě

u řeky Talas drtivě porazila Číňany a rozhodla tak pravděpodobně o politickém a kulturním nasměrování regionu a jeho trvalém začlenění do muslimského světa (Roux 2007, s. 145). Jak by tomu bylo v případě opačného výsledku, lze pouze spekulovat. Islám si v následujících dvou staletích vydobyl dominantní postavení, vesměs zde nicméně neměl příliš konzervativní podobu, což platí i dnes, mj. i ve vztahu k ženám nebo alkoholu. Úzké sepětí s islámskou civilizací, respektive Persií představující její specifickou odnož, zásadněji nenarušila ani opakovaná čínská tažení, ani ovládnutí Čingischánovými mongolskými vojsky ve 13. století. Na splynutí mongolského válečnictví s místní islámskou společností následně vyrostla asi největší postava středoasijských dějin – Tamerlán a jeho veleřiše. Tímto se region (resp. zdejší město Samarkand) stal jedinkrát ve svých dějinách určujícím asijským politickým a kulturním centrem.

S evropskými zámořskými objevy a vzestupem námořního obchodu upadal od 15. a 16. století význam Hedvábné stezky i celé Střední Asie. To vedlo, jako i v celém tehdejší islámském světě, ke stagnaci a zakonzervování společenských poměrů. Oblast se posunula na periferii světového dění, aby zcela zaostalá podlehla (navzdory čínským snahám o ovládnutí) v 19. století ruské expanzi. Na více než sto let se stala součástí carského Ruska a následně SSSR a za tuto dobu se zásadně proměnila. Na jedné straně tu docházelo k uplatňování klasické tvrdé imperiální politiky (perzuce, násilné usazování kočovných národů, rusifikace, řízená imigrace východoevropských národů, hlavně Rusů, těžba nerostných zdrojů, deislamizace, ekologické narušení a škody), na straně druhé se oblast po dlouhých staletích podařilo stabilizovat, částečně modernizovat a hospodářsky rozvinout, přestože i nadále zůstávala nejméně vyspělou částí SSSR.

Strategická poloha: současné výzvy a rizika

Z pohledu kulturní identity můžeme dnešní region považovat za specifický průsečík islámského světa a ruské odnože evropské civilizace. Přestože zde i po rozpadu SSSR přetrvává silný ruský vliv, vznik samostatných republik v roce 1991 představoval výrazný zlom v dosavadním vývoji a směřování. Oblast se více otevřela světu a opět se stala územím vzájemného soupeření světo-

VÝZKUM A VÝVOJ

vých velmocí. Částečného ústupu Ruska se snaží využít především rostoucí a po surovinách hladová Čína, případně USA a jejich evropské spojenci. Do oblasti vstupuje i Turecko stavící na historickém a jazykovém poutu s tamními národy a v něm zakotvené myšlenky panturkismu.

Důvody zvýšeného zájmu spočívají v nerostném bohatství (zemní plyn v Turkmenistánu a Uzbekistánu, uran, ropa, uhlí, měď a další rudy v Kazachstánu) a v centrální poloze regionu. Asi nejvýraznějším projektem posledních let jsou čínské (ale i turecké, ruské a evropské) investice do infrastruktury a těžby za účelem efektivního napojení se na bohaté surovinové zdroje. Vybudování moderní železniční spojnice mezi Čínou a státy Středního východu a Evropy má odlehčit přetíženým námořním tahům, urychlit dopravu zboží napříč světadílem a posílit vliv Číny. „Nová hedvábná stezka“ (případně tzv. „One Road, One Belt“), jak bývá projekt někdy označován, může i samotné Střední Asii přinést očekávaný impulz rozvoje, jako tomu bylo v dobách existence původní stezky. Do jaké míry je tento předpoklad reálný, ukáže až čas.

Poloha na pomezí civilizací a geopolitických zájmů má ovšem i své stinné stránky v podobě potenciálních vnitřních, náboženských a etnických konfliktů. Ty pramení z přirozeného dějinného prolínání kultur a etnik a zásahů sovětské správy, zvláště vytyčení umělých státních hranic, které neodpovídají etnickým hranicím, jež jsou tady ostatně velmi nezřetelné a složitě. Nejlépe je to vidět v hustě zalidněné Ferganské kotlině na pomezí Uzbekistánu, Tádžikistánu a Kyrgyzstánu, kde na ploše o velikosti naší Moravy (22 000 km²) žije 12–14 milionů obyvatel, příslušníků několika etnik a ras. V posledních letech se zde už několikrát krvavě střetly skupiny turkických Uzbeků s europoidními Tádžiky. Podobné riziko představuje i uzbecko-kyrgyzská animozita. Z celé Střední Asie masově odcházejí pravoslavní Rusové, narážející na nacionalizační tendence titulár-

Samarkand (náměstí Registan) je důkazem kulturního rozkvětu regionu za vlády Tamerlána a jeho následovníků. Nelze přehlédnout dominantní perský vliv. Zdroj: <http://cabinflooresoterica.com/>

ních národů. Stále častější jsou kromě toho patrně, zejména mezi Uzbeky, projevy islámského radikalismu, mnohdy podporovaného i zvenčí. Místním autokratickým režimům se dosud vesměs dařilo vnitřní třenice tlumit, byť za cenu nerespektování demokratických principů a občanských práv. Probíhající odchod staré generace silných prezidentů vzešlých z bývalých elit sovětské komunistické nomenklatury s sebou může nést jak nové výzvy, tak gradaci zmíněných rizik.

Závěr

Jak v minulosti, tak i dnes zůstává Střední Asie místem kontaktu kultur, civilizací a velmocenských zájmů. Pohlížet na ni jako na převážně periferní a řídké zalidněný region, přijímající jen vnější vlivy, tedy území, kudy dějiny „jen procházely“, by nebylo správné. Vždyť kočovníci odtud svými výpady vyvolávali rozsáhlé etnické přesuny a dokonce se sami několikrát

dostali až do Evropy (Hunové, Avaři, Pečeněhové, Tataři, Turci). Coby prvním na světě se zdejší lidem podařilo domestikovat a osedlat koně nebo obohatit světové dědictví o vynález zahnuté šavle, ale též o zvolání „Hurá!“, byť i to má svůj původ v turkickém bojovém pokřiku „Ur ah!“, Udeř/Útoč! (Roux, 2007).

Aktuální růst významu regionu nespočívá jen v jeho nerostném bohatství. Z velké míry pramení právě z jeho unikátní polohy na křižovatce kultur, ekonomických a politických zájmů uprostřed dynamicky se vyvíjející a propojující se Asie.

*Aleš Nováček,
PF JČU v Českých Budějovicích
anovacek@pf.jcu.cz*

Central Asia at the Divide between Various Cultures and Civilizations. This article looks at Central Asia, which encompasses five post-Soviet republics, as an area that has in the past been a meeting place for a variety of civilizations, cultures and power struggles. In light of this history, the article considers geographical aspects of current development, the position of these countries and the increasing significance of the region in today's world.

LITERATURA A ZDROJE DAT:

- HORÁK, S. (2005): Střední Asie mezi Východem a Západem. Karolinum, Praha, 259 s.
 HUNTINGTON, S. (2011): The Clash of Civilization and the Remaking of World Order. New York, 367 s.
 McEVEDY, C., JONES, R. (1978): Atlas of World Population History. Penguin Books, 368 s.
 NOVÁČEK, A. (2016): Středomoří – most tří světadílů. Geografické rozhledy, 26, č. 1, s. 2–3.
 ROUX, J.-P. (2007): Dějiny Střední Asie. Nakladatelství Lidové noviny, Praha, 435 s.
 The New Encyclopaedia Britannica. Volume 15: Knowledge in Depth. Chicago 1993, 1083 s.

APLIKACE DO VÝUKY:

1. V textu jsou zmíněny jako další velké křižovatky kultur a civilizací regiony Jihovýchodní Asie, Karibik a Středomoří. Které kulturní a náboženské vlivy nebo ekonomické a geopolitické zájmy se v nich prolínají? Jaký vliv na tuto skutečnost měla jejich geografická poloha?
2. Článek hovoří o potenciálních rizicích, které mohou v budoucnosti ohrožovat situaci a rozvoj ve středoasijských státech. Pokuste se v rámci diskuse ve třídě navrhnout opatření a řešení, která by mohla zabránit možnému vyhocení a konfliktům.
3. Jižní část střední Asie bývá nazývána Západní Turkeistán. Vedle něj existuje též oblast označovaná jako Východní Turkeistán. Zjistěte, kde se rozkládá a lokalizujte je v mapě.